

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

ƏYANİ TƏHSİL

«CİNAYƏT PROSESİ» KAFEDRASI

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 10. «İbtidai araşdırmanın ümumi şərtləri.
İbtidai istintaq və təhqiqat»

vaxt - 7 saat:
mühz - 2 saat:
sem - 4 saat:
təc - 1 saat

Tərtib etdi:

«Cinayət prosesi» kafedrasının
rəisi, polispolkovniki

Səyyad Ağayev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilməklə bəyənilmişdir.

PROTOKOL № ____ «__»_____2021-ci il

BAKİ – 2021

**Mövzu № 10. «İbtidai araşdırmanın ümumi şərtləri.
İbtidai istintaq və təhqiqat».**

PLAN:

1. İbtidai istintaq mərhələsinin anlayışı, əhəmiyyəti və vəzifələri.
2. İbtidai istintaq və təhqiqat. Cinayət işləri üzrə təhqiqatın aparılması və onun növləri.
3. Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılmasının ümumi şərtləri.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12 noyabr 1995-ci il, mad. 26,46,66,67,71.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2021-ci il, mad. 85,86,214, 215-222.
3. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu. Bakı, 28.10.1999-cu il. mad.3,15.
4. Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu. Bakı, 28.10.1999-cu il.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında».
6. Azərbaycan Respublikası DİN-in 12.12.2002-ci il tarixli 466 sayılı əmri «DİN-in kollegiya qərarlarının elan edilməsi barədə».
7. C.H.Mövsümov «Cinayət prosesi». Dərslik. Bakı, 1989. səh, 139,141.
8. C.H.Mövsümov «İbtidai istintaq» Bakı, 1973, səh: 3-31.
9. S.V. Borodin «Uqolovniy proüess» Uçebnik. Moskva, 1982.
10. Azərbaycan Respublikası DİN-in 30.08.2011-ci il 560 nömrəli əmri. Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında təhqiqat işinin təşkilinə dair təlimatın təsdiq edilməsi barədə.
11. Azərbaycan Respublikası DİN-in 03.11.2011-ci il tarixli 680 nömrəli əmri «Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında Təlimatın təsdiq olunması barədə»
12. Azərbaycan Respublikası DİN-in 26.08.2011ci il tarixli 555 nömrəli

əmri «DİN-in Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə»

13. Cinayət prosesi fənn proqramı Bakı 2018

14. Firuzə Abbasova “Cinayət prosesi” Dərslik. Ümumi hissə. Bakı 2021” Zərdabi LTD” MMC, 2012, 416 s.

15. Cinayət prosesi. Məsələlər Toplusu N. Əliyev, S. Ağayev, A. Mikayılov, İ. Eyyubov, V. Qasımov, Bakı: Mütərcim, 2014-216 səh.

16. Fərridin Xəlilov “İbtidai araşdırmada ittiham tərəfi” Bakı- “Təknur”-2011

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasında polisin təyinatı insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini və mülkiyyətini hüquqazidd əməllərdən qorumaqdan ibarətdir. Polisin təyinatı ilə yanaşı, onun əsas vəzifələri «Polis haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində göstərilmişdir. Belə ki, polis törədilmiş cinayətləri açmaq və səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə təhqiqat və istintaq aparmaq hüququna malikdir.

Cinayətlərin qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri Qanunun 15-ci maddəsində göstərilmişdir. Cinayətin qarşısının alınması, baş vermiş cinayət hadisəsinin aşkara çıxarılması və onu törədən şəxsin müəyyənləşdirilməsi, cinayəti doğuran səbəblərin öyrənilməsi kimi vəzifələr qanunla polisin üzərinə qoyulmuşdur.

İbtidai istintaq cinayət prosesinin müstəqil mərhələsi olub, cinayətin tezliklə və bütünlüklə açılması, cinayəti törətməkdə təqsiri olan şəxslərin aşkara çıxarılması, cinayətin törədilməsinə kömək etmiş səbəblərin və şəraitin aydınlaşdırılması, habelə, cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsini təmin edən tədbirlərin görülməsi üzrə müstəntiq və təhqiqat orqanları tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət ciddi olaraq

cinayət-prosessual qanunvericiliyi əsasında aparılır və onun çərçivəsindən kənara çıxa bilməz.

İbtidai istintaq mərhələsində təqsirləndirilən şəxsi məhkəməyə vermək üçün cinayət işinin faktiki halları dəqiq, tam və hərtərəfli tədqiq edilir. İbtidai istintaq yolu ilə cinayətlərin açılması, cinayət törətməkdə təqsiri olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və beləliklə, işin məhkəmədə mahiyyəti üzrə baxılmasına tam şərait yaradılması təmin edilir. Bu baxımdan ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin həyata keçirilməsində ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyəti mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Sual 1. İbtidai istintaq mərhələsinin anlayışı, əhəmiyyəti və vəzifələri.

Qanunlara ciddi əməl etmək Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər bir Azərbaycan vətəndaşının üzərinə müqəddəs vəzifə kimi qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında qeyd edilmişdir ki, hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əməl etməyə, qanunları yerinə yetirməyə borcludur.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 7.0.22-ci maddəsinin mahiyyətindən aydın olur ki, **ibtidai araşdırma cinayət işi üzrə ibtidai istintaq və təhqiqat növündə məhkəməyədək aparılan icraatdır.** Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbinə görə bir qrup cinayətlərə görə aparılan təhqiqat istisna olmaqla, bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması məcburidir.

İbtidai istintaq mərhələsində təqsirləndirilən şəxsi məhkəməyə vermək üçün cinayət işinin faktiki halları tam və hərtərəfli araşdırılır.

Cinayətlərin qarşısının alınması və kökünün kəsilməsində ibtidai istintaqın böyük rolu vardır. Cinayətin və onun baş vermə səbəblərinin müəyyən edilməsi, cinayətkarın axtarışı və ifşa edilməsi, ictimai təhlükəli əməlin edilməsi şəraitinin aşkar edilməsi çox çətin və mürəkkəb bir

fəaliyyətdir. Bu zaman baş vermiş cinayətin bütün hallarının aydınlaşdırılması, sübutların toplanması və qiymətləndirilməsi, cinayət etmiş şəxslərin müəyyən edilməsi və məsuliyyətə cəlb olunması, cinayət nəticəsində vurulan maddi zərərin ödənməsi kimi vəzifələr qarşıda durur. Məhz, elə bu səbəbdən qanunvericilik cinayət işinə məhkəmədə mahiyyəti üzrə baxılmasına qədər istintaq aparılmasını müəyyən edir.

İbtidai istintaq cinayət prosesinin ayrılmaz hissəsi olub, cinayətin tezliklə və bütünlüklə açılması, cinayəti etməkdə təqsiri olan şəxslərin aşkara çıxarılması və ifşa edilməsi, habelə, işin bütün hallarının müəyyən edilməsi üzrə müstəntiq və ya təhqiqat orqanları tərəfindən aparılan fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət ciddi olaraq, cinayət-prosessual qanunvericiliyi əsasında aparılır və onun çərçivəsindən kənara çıxa bilməz.

İbtidai istintaq cinayət-prosessual hüququnun mühüm institutlarından biri olmaqla, cinayət prosesinin müstəqil mərhələsidir. Bu mərhələdə təqsirləndirilən şəxsi məhkəməyə vermək üçün cinayət işinin faktiki halları dəqiq, tam və hərtərəfli tədqiq edilir. İbtidai istintaq yolu ilə cinayətlərin açılması, cinayəti törətməkdə təqsiri olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və beləliklə də, işin məhkəmədə mahiyyəti üzrə baxılmasına tam şərait yaradılması təmin edilir. Bu baxımdan ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin həyata keçirilməsində ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyəti mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri cinayətləri tezliklə və bütünlüklə açmaqdan, təqsirli şəxsləri aşkara çıxarmaqdan və qanunun düzgün tətbiq olunmasını təmin etməkdən ibarətdir ki, cinayət edən hər bir şəxs ədalətli surətdə cəzalandırılsın və təqsiri olmayan heç bir şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsin və məhkum olunmasın.

Cinayət-mühakimə icraatı qanunçuluğun möhkəmləndirilməsinə, cinayətlərin qarşısının alınması və kökünün kəsilməsinə, vətəndaşların qanunlarla icra etməyə dönmədən əməl etməsinə, birgəyaşayış

qaydalarına hörmət etmək ruhunda tərbiyələndirilməsinə kömək etməlidir.

İbtidai istintaqın vəzifəsi - qanuna ciddi riayət edilməklə cinayətlərin vaxtında açılmasını, təqsirli şəxslərin ədalətli surətdə cəzalandırılmasını təmin etməklə yanaşı, vətəndaşların əsassız cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə və əsassız məhkum olunma hallarına yol verilməməsinə təmin etməkdən ibarətdir.

İbtidai istintaq orqanları cinayətləri tezliklə və bütünlüklə açmaqla kifayətlənməməlidirlər. Cinayətlərin qarşısını almaq, cinayətin edilməsinə kömək edən şəraiti və onun səbəbini aşkar edib aradan qaldırmaq və bu sahədə geniş izahedici işin aparılması da bu vəzifələrə aiddir. Müstətiq istintaq apararkən, cinayətlərin açılması və bu cinayətləri törətmiş şəxslərin axtarılması, habelə, cinayət edilməsinə kömək etmiş səbəblərin və şəraitin aşkar edilməsi, aradan qaldırılması üçün ictimaiyyətin köməyindən geniş istifadə etməlidir.

İbtidai istintaq orqanlarının mühüm vəzifələrindən biri də vətəndaşların qanunları düzgün və dönmədən icra etmək, birgəyaşayış qaydalarına hörmət etmək ruhunda tərbiyə edilməsindən ibarətdir.

Beləliklə, cinayət-mühakimə icraatında müəyyən edilmiş vəzifələr tək cəmə məhkəmə orqanlarına deyil, həm də ibtidai istintaq orqanlarına aiddir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-mühakimə icraatı ibtidai istintaqın vəzifələrinin ayrıca normada bilavasitə göstərilməməsi bu məsələnin cinayət-prosessual qanunvericiliyində müxtəlif formada həllinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində ibtidai istintaqın vəzifələrini müəyyən edən müstəqil norma yoxdur. Bu Məcəllənin maddələrində ibtidai istintaqın vəzifələri deyil, müstətiqin səlahiyyəti müstəqil normada əks etdirilmişdir. Burada, ibtidai istintaqın mühüm vəzifələri, yeni, cinayətlərin qarşısını almaq və kökünü kəsmək,

vətəndaşların əsassız cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə və məhkum olunması hallarını aradan qaldırma və s. vəzifələr göstərilmişdir.

Fikrimizcə ibtidai istintaqın vəzifələrini müəyyən edən müstəqil normanın olmaması heç də təsadüfi deyildir. Əgər qanunvericilikdə bu haqda xüsusi norma müəyyən edilərsə, bu zaman cinayət - mühakimə icraatının vəzifələrini normativ aktlarda göstərilən hallar təşkil etməlidir. Çünki, cinayət-mühakimə icraatının həmin maddədə müəyyən edilmiş vəzifələri eyni ilə ibtidai istintaqın vəzifələrini təşkil edir. Qanun tələb edir ki, müstəntiq cinayətin əlamətləri tapılan hər bir halda öz səlahiyyəti dairəsində cinayət işi başlasın, cinayət hadisəsinin, cinayəti etməkdə təqsiri olan şəxslərin müəyyən edilməsi və onların cəzalandırılması üçün qanunda nəzərdə tutulan bütün tədbirləri görsün.

Cinayət işi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi, eyni zamanda həm ibtidai istintaqın, həm də məhkəmə baxışının vacib vəzifələrindən birini təşkil edir. Məhkəmə baxışında müəyyən edilən obyektiv həqiqətlə ibtidai istintaqda müəyyən edilən obyektiv həqiqət arasında əsilində heç bir fərq yoxdur və ola da bilməz. Cinayət-prosessual qanunvericilik hər hansı cinayət işi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün sübut edilməli olan halları müəyyən edərkən, bunların mütləq aydınlaşdırılmasını hər iki mərhələ üçün məcburi hesab edir. İstər ibtidai istintaq və istərsədə məhkəmə orqanları cinayət işinin bütün hallarını elə müəyyən etməlidirlər ki, o həqiqətə tam uyğun gəlsin. Həm məhkəmə baxışında həm də ibtidai istintaqda sübut edilməli olan hallar eyni əsaslar üzrə qiymətləndirilir və həmin orqanların qəbul etdikləri qərarlar eynilə bütün idarə, müəssisə, firma, konsorsium, təşkilat, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar tərəfindən icra edilməlidir.

M.Cəfərquliyev ibtidai istintaqa belə anlayış verir: ibtidai istintaq cinayət prosesinin müstəqil mərhələsi olub, cinayətin qısa müddətdə və bütünlüklə açılması, cinayəti törətməkdə təqsiri olan şəxslərin aşkara çıxarılması və ifşa edilməsi, cinayətin edilməsinə kömək etmiş səbəblərin

və şəraitin aydınlaşdırılması, həmçinin cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsini təmin edən tədbirlərin görülməsi üzrə müstəntiq, təhqiqat orqanları və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən yerinə yetirilən prosesual fəaliyyətdir.

İbtidai istintaq işinin başlanmasından ittiham aktı ilə işin prokurora göndərilməsi və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi haqqında məsələyə baxmaq üçün qərarda işin məhkəməyə verilməsi, yaxud iş üzrə icraatın xitam edilməsi və ya dayandırılması dövrünü əhatə edir. Xüsusi ittihamlı işləri nəzərə almasaq, cinayət-prosoessual qanunvericiliyə görə bütün cinayət işləri ibtidai istintaq mərhələsindən keçir. Hətta, xüsusi ittihamlı işlər üzrə də, əgər, cinayət işi prokurorun təşəbbüsü ilə başlamışsa, yenə də ibtidai istintaqın aparılması məcburidir.

Mühazirənin birinci sualı üzrə nəticə çıxararaq, qeyd etmək lazımdır ki, ibtidai istintaq cinayət prosesinin müstəqil mərhələsi olub, cinayətin qısa müddətdə və bütünlükdə açılması, cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslərin aşkara çıxarılması və ifşa edilməsi, cinayətin edilməsinə kömək etmiş səbəblərin və şəraitin aydınlaşdırılması, həmçinin, cinayət nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsini təmin edən tədbirlərin görülməsi üzrə müstəntiq, təhqiqat orqanları və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən yerinə yetirilən prosesual fəaliyyətdir.

Sual 2. İbtidai istintaq və təhqiqat. Cinayət işləri üzrə təhqiqatın aparılması və onun növləri.

İbtidai istintaq geniş mənada iki formada – ibtidai istintaq və təhqiqat formasında başa düşülür. Bəzi cüzi fərqləri nəzərə almaqla, ibtidai istintaqın aparılmasını nizama salan prosesual normalar eyni ilə təhqiqata da aiddir. İbtidai istintaq geniş mənada ibtidai istintaq və təhqiqat yolu ilə, ya da, həm təhqiqat və həm də ibtidai istintaq yolu ilə aparıla bilər. Əgər cinayət işi başlandıqdan sonra, müstəntiq işi bilavasitə öz icraatına qəbul edirsə, bu zaman ibtidai istintaq aparılır.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq, təhqiqat cinayət işlərinin istintaqının ilk mərhələsidir. Təhqiqat ibtidai istintaqın qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi naminə onu cinayətin təzə izləri üzrə toplanmış, araşdırılmış və qeyd olunmuş ilk materiallarla təmin edir.

Təhqiqat cinayətin izlərini müəyyən etmək, törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərin açılması və cinayətkarın aşkar edilməsi üçün təxirəsalınmaz əməliyyat-axtarış tədbirləri aparmaq məqsədi ilə cinayət-

prosesual qanunla müəyyən edilmiş orqanlar və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətdir.

Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 214-cü maddəsinin mahiyyətindən aydın olur ki, təhqiqat ibtidai araşdırmanın növü kimi aşağıdakı şəkildə aparılır:

a) ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

b) böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat. Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai istintaq geniş mənada iki formada – ibtidai istintaq və təhqiqat formasında aparılır. İbtidai istintaqın aparılmasını nizamlayan cinayət-prosesual qanunvericiliyin normaları, kiçik istisnalarla, demək olar ki, eynilə təhqiqatın gedişatını da nizamlayır.

İbtidai istintaq orqanlarının fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən biri də bu fəaliyyətin qanunla qabaqcadan müəyyən edilmiş xüsusi vəzifəli şəxslər tərəfindən aparılmasıdır. Qanunvericiliyə əsasən, müstəntiq prinsip etibarını ilə ibtidai istintaq aparın yeganə subyektdir.

Müstəntiq cinayət prosesində prosesual fəaliyyətin subyektdir. Onun prosesual vəziyyəti həmin mərhələdə fəal iştirakı ilə xarakterizə olunur. Belə ki, bütün prosesual hərəkətlər dövlət adından və dövlətin tapşırığı ilə müstəntiq tərəfindən aparılır. İbtidai istintaqın digər iştirakçıları isə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı yalnız iştirak edirlər. Müstəntiqin iş üzrə qəbul etdiyi hər hansı qərar tək cə həmin mərhələnin iştirakçıları tərəfindən deyil, həm də aid olduğu bütün idarə, müəssisə, təşkilatlar, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar tərəfindən məcburi idarə edilməlidir. Müstəntiqin bütün hərəkətləri və gəlidiyi nəticələr nəinki ibtidai istintaqda, eləcə də prosesin sonrakı mərhələlərində də çox hallarda iş üzrə ittihamın və müdafiənin maddi əsasını təşkil edir.

İbtidai istintaq cinayət prosesinin müstəqil mərhələsi olmaqla, böyük siyasi və prosesual əhəmiyyətə malikdir. Müstəntiqin fəaliyyəti məhkəmə üçün və məhkəməyə qədər olan fəaliyyətidir. İbtidai istintaqın vəzifəsi hər hansı cinayət işi üzrə məhkəmə tərəfindən qanuni və əsaslı hökm çıxarmaq üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir. İbtidai istintaq yolu ilə cinayət işinin bütün halları araşdırılır, təqsirləndirilən şəxsi həm ifşa edən, həm də ona bəraət qazandıran və ya vəziyyətini yüngülləşdirən faktlar obyektiv, tam və ya hərtərəfli tədqiq edilir, beləliklə də, məhkəmə tərəfindən obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün zəmin yaradılır. Bu mənada əlbəttə, ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyəti məhkəməyə nisbətən qəti deyil, şərti olaraq, köməkçi və ya yardımçı xarakter daşıyır.

Bu haqda A.Qorkin yazır: «Məhkəmə prosesinə qədər cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparılır və ona görə də ibtidai adlanır. İbtidai istintaq məhkəməyə qədər və ancaq məhkəmə üçün sübutları və iş üzrə digər materialları toplayır.

Məhkəmə baxışına nisbətən ibtidai istintaqın ilkin xarakter daşması S.M.Stronoviç tərəfindən də müdafiə edilir. O, yazır ki, «Məhkəmə baxışına nisbətdə, ibtidai istintaq ilkin xarakter daşıyır. İbtidai istintaqın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada məhkəmədə işin mahiyyətinin düzgün araşdırılması üçün olan məlumatlar toplanır. İbtidai istintaqda işin hallarının aydınlaşdırılması üçün əhəmiyyəti olan məlumat və faktlar toplanır və tədqiq olunur, lakin məhkəmə ibtidai istintaqda toplanmış sübutları ancaq məhkəmə baxışında yenidən araşdırdıqdan sonra hökm çıxarmaq üçün əsas götürə bilər».

İbtidai istintaqla təhqiqat qarşısında duran vəzifələrin eyni olmasını sübuta yetirməyə çalışsaq da, amma onların arasına bir sıra fərqlərin də olmasını inkar edə bilmərik. Onların arasında mövcud olan fərqlərin şərhinə hüquq ədəbiyyatında da geniş rast gəlmək olur. Məsələn, bu fərqlərdən prof. C.H.Mövsümovun əsərlərində geniş söhbət aparılır.

Bütün bu mülahizələri araşdıraraq təhqiqatı ibtidai istintaqdan fərqləndirən əlamətləri aşağıdakı formada göstərmək olar:

1. ibtidai istintaq qanunla qabaqcadan müəyyən edilmiş vəzifəli şəxs olan müstəntiq tərəfindən aparılır. İstintaq aparmaq, cinayətin törədilməsinə kömək edən şəraiti və səbəbi müəyyən etmək müstəntiqin əsas və yeganə vəzifəsini təşkil edir. Amma təhqiqatın aparılması buna səlahiyyəti olan inzibati orqanın və vəzifəli şəxsin malik olduğu funksiyanın həyata keçirilməsində yeganə hal deyil, yalnız onun bir formasını əhatə edir.

2. ibtidai istintaq orqanı qarşısında duran vəzifələri həyata keçirərkən ancaq prosesual vasitələrdən istifadə edir, çünki həmin orqanlar yalnız prosesual fəaliyyətlə məşğul olurlar. Bundan fərqli olaraq təhqiqat orqanlarının fəaliyyəti isə həm prosesual, həm də qeyri-prosesual fəaliyyətlə xarakterizə olunur. Belə ki, təhqiqat orqanları istintaq hərəkətləri aparmaqla yanaşı əməliyyat-axtarış tədbirlərini də həyata keçirirlər.

3. ibtidai istintaqla təhqiqat istintaq aidiyyətinə görə də bir-birindən fərqlənirlər. Təhqiqat orqanlarının istintaq aidiyyətini ən idarəçilik və ictimai qaydalar sahəsində törədilən cinayətlər təşkil edir. Amma ibtidai istintaq orqanlarının istintaq aidiyyətinə isə daha yüksək ictimai təhlükə törədən (ağır və xüsusilə ağır cinayətlər), istintaqın aparılması cəhətdən mürəkbə və xüsusi metodikanın hazırlanmasını tələb edən, habelə bu və ya digər orqanların inzibati fəaliyyəti ilə az əlaqədar olan cinayətlər aiddir.

4. ibtidai istintaq öz prosesual rejiminə görə təhqiqatdan daha çox fərqlənir.

5. təhqiqat və ibtidai istintaq bu prosesi aparan şəxslərin prosesual müstəqillik dərəcəsi ilə də bir-birindən, demək olar ki, ciddi surətdə fərqlənirlər, çünki təhqiqat orqanlarından fərqli olaraq, cinayət-prosesual qanunvericilik müstəntiqə prosesual cəhətdən daha geniş hüquqlar və buna münasib müstəqillik verir.

İbtidai istintaqın aparılması məcburi olan cinayət işləri üzrə təhqiqat

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 215.1-ci maddəsində deyildiyi kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində aparılan təhqiqat istisna olmaqla, bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması məcburidir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, bu kateqoriyalı cinayət işləri üzrə cinayətin əlamətləri mövcud olduqda təhqiqat orqanı cinayət işini başlayır və cinayət-prosessual qanunvericiliyi rəhbər tutaraq cinayətin izlərini müəyyən etmək və möhkəmləndirmək, habelə cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxsi tapmaq məqsədi ilə əməliyyat-axtarış tədbirləri və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri aparır.

Məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində təhqiqat - Məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində təhqiqat Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 127.1, 128-132, 174-176,177.1, 186.1,187.1, 187.2, 196.1,197.1 və 201.1-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə aparılır (Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. 214.4.mad.).

Böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın aparılması nəticələrinə dair təhqiqatçı yekun protokolu tərtib edir, onu imzalayır, cinayət törətmiş şəxsi, onun müdafiəçisini və qanuni nümayəndəsini, habelə zərər çəkmiş şəxsi, mülki iddiaçını, mülki cavabdehi və onların nümayəndələrini bu materiallarla tanış edir və bundan sonra icraat üzrə bütün materialları ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərir.

İkinci sual üzrə nəticə çıxararaq, qeyd etmək lazımdır ki, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214-cü maddəsinə müvafiq olaraq, təhqiqat iki formada aparılır:

1. ibtidai istintaqın məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz ibtidai istintaq hərəkətlərinin icraatı.

2. böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Burada belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai istintaq geniş mənada iki formada – ibtidai istintaq və təhqiqat formasında aparılır.

Sual 3. Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılmasının ümumi şərtləri.

İbtidai istintaqın tam, obyektiv və hərtərəfli aparılması, onun qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün konkret şərait yaradılmalıdır. Bu şəraiti təmin etmək məqsədi ilə qanun ibtidai istintaqın aparılması zamanı cinayət-prosessual qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilmiş ümumi şərtlərə əməl edilməsini tələb edir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin XXVI fəslində (214-222-ci mad) ibtidai araşdırmanın aparılmasının ümumi şərtləri geniş şəkildə şərh edilmişdir. Göstərilən normalar birinci növbədə, ibtidai istintaqın cinayət prosesinin müstəqil mərhələsi olmasını, onun özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərini nümayəş etdirməklə, eyni zamanda, ibtidai araşdırmanın aparılmasını və bu mərhələdə qəbul edilən qərarların, onlardan yaranan mühüm tələblərin müəyyən edilməsi qaydalarını tənzim edir.

İbtidai araşdırmanın ümumi şərtləri – bu cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydalar olmaqla, icrası ibtidai

araşdırmanın hansı növdə aparılmasından asılı olmayaraq rəhbər tutulan ümumi tələblərdir.

İbtidai araşdırmanın ümumi şərtləri aşağıdakılardır:

1. Cinayət işləri üzrə təhqiqatın aparılması (CPM-in 214-cü mad).
2. Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması (CPM-in 215-ci mad).
3. İbtidai araşdırmanın aparıldığı yer (CPM-in 216-cı mad).
4. İbtidai araşdırmanın başlanması (CPM-in 217-cı mad).
5. İbtidai araşdırmanın müddətləri (CPM-in 218-cı mad).
6. İbtidai araşdırmanın qurtarması (CPM-in 219-cu mad).
7. Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının izahının təmin edilməsinin və vəsatətlərinə baxılmasının məcburiliyi (CPM-in 220-ci mad).
8. Cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması vəzifəsi (CPM-in 221-ci mad).
9. İbtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi (CPM-in 222-ci mad).

Bu hüquqi tələblər, demək olar ki, bütün işlər üzrə ibtidai araşdırmanın həyata keçirilməsinin vahid və məcburi prosessual qaydasını təşkil edir. Məhz bu baxımdan adı çəkilən şərtlər hər hansı cinayətin istintaqı zamanı müstəntiq tərəfindən rəhbər tutulmalı və yerinə yetirilməlidir.

1. İbtidai istintaqın aparılması məcburi olan cinayət işləri və istintaq aidiyyəti. Cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq Prokurorluq və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 25 avqust tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmiş Daxili İşlər, Milli Təhlükəsizlik, Ədliyyə, Vergilər Nazirlikləri və Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən aparılır.

2. İbtidai araşdırmanın başlanması. Bununla bağlı cinayət-prosessual qanunvericilikdə konkret olaraq göstərilir ki, ibtidai istintaq və

ya təhqiqat şəklində ibtidai araşdırma yalnız cinayət işinin başlanması haqqında qərar çıxarıldıqdan sonra aparılır.

3. İbtidai araşdırmanın müddətləri. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 218-ci maddəsi ibtidai araşdırmanın müddətləri ilə bağlı məsələləri bütün təfsilatı ilə hərtərəfli və geniş şərh edir. Adı çəkilən maddəyə əsasən təhqiqat hər bir halda cinayət işinin başlanmasından ən gec 10 (on) gündən artıq olmayan müddətdə başa çatır. Bundan fərqli olaraq cinayət işi üzrə ibtidai istintaq, qanunda göstəriləyi kimi, aşağıdakı müddətlərdə başa çatmalıdır:

a) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından ən gec 2 (iki) ay keçdikdən sonra;

b) az ağır cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından ən gec 3 (üç) ay keçdikdən sonra;

c) ağır cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından ən gec 3 (üç) ay keçdikdən sonra;

ç) xüsusilə ağır cinayətlər üzrə – cinayət işinin başlanmasından ən gec 4 (dörd) ay keçdikdən sonra.

İbtidai istintaq müddəti cinayət işinin başlandığı gündən hesablanır, işin məhkəməyə göndərilməsi və ya icraatın xitam verilməsi haqqında qərarın çıxarıldığı gün bitir.

İbtidai istintaqın müddətinin uzadılması haqqında müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və müvafiq prokurorla razılaşdırılmış ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı ibtidai istintaq müddətinin bitməsinə ən gec 7 (yeddi) gün qalmış yuxarı prokurora təqdim edilməlidir. Yuxarı prokuror ibtidai istintaq müddətinin uzadılması məsələsinə baxarkən aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- müstəntiqlərin vəsatətlərinin və aşağı prokurorların təqdimatlarının qanuniliyini və əsaslılığını yoxlamaq;

- cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatın hərtərəfli, tam, obyektiv və vaxtında aparılmasının təmin edilməsi üzrə müstəntiqin və ibtidai

araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun fəaliyyətini qiymətləndirmək;

- cinayət işi üzrə ibtidai istintaq müddətinin uzadılması və ya həmin müddətin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərar qəbul etmək;

- cinayət işinin araşdırılması ilə bağlı süründürməçilik və ya CPM-nin tələblərinin pozulması hallarını müəyyən etdikdə, öz səlahiyyətləri daxilində təsir tədbirləri görmək.

4. İbtidai araşdırmanın qurtarması. Cinayət-prosoessual qanunvericilikdə bu məsələ də çox dəqiq şəkildə öz izahını tapmışdır. Cinayət-Prosoessual Məcəlləsinin 219-cu maddəsinə müvafiq olaraq, ibtidai araşdırma ittiham aktının tərtib edilməsi ilə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üçün cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi haqqında və ya cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərarla qurtarır.

İbtidai istintaqın aparılması məcburi olan cinayət işlərinə üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini apardıqdan sonra və hər bir halda cinayət işi başlanandan 10 (on) gün sonra təhqiqatçı müvafiq qərar çıxarmaqla cinayət işini müstəntiqə göndərir. Həmin qərarın surəti 24 saat müddətində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir. Cinayət işinin müstəntiqə göndərilməsi barədə cinayət işi üzrə ilkin istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirak etmiş təqsirləndirilən şəxsə, onun qanuni nümayəndəsinə və müdafiəçisinə, habelə zərər çəkmiş şəxsə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və onların nümayəndələrinə məlumat verilir.

5. Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının izahının təmin edilməsinin və vəsatətlərinə baxılmasının məcburiliyi. İbtidai araşdırmanın hərtərəfli, tam və obyektiv aparılması, proses iştirakçılarının hüquqlarının və qanuni maraqlarının müdafiə olunması müstəntiqin əsas vəzifəsini təşkil edir. Prosesual qanunvericiliyin tələbinə

görə, ibtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq və ya təhqiqatçı şübhəli, təqsirləndirilən şəxsə, mülki iddiaçıya, mülki cavabdehə və onların nümayəndələrinə, istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirak edən digər şəxslərə onların hüquq və vəzifələrini, habelə üzərlərinə qoyulmuş vəzifələrin icra edilməməsinin nəticələrini izah etməlidir.

İbtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq və ya təhqiqatçı cinayət prosesi iştirakçılarının qaldırdığı bütün vəsatətlərə baxmalıdır.

Cinayət təqibi ilə bağlı olan bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün əhəmiyyət kəsb etdikdə, müstəntiq və ya təhqiqatçı şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin və onların nümayəndələrinin, şahidlərin dindirilməsi, ekspertizanın keçirilməsi, digər istintaq hərəkətlərinin aparılması haqqında yazılı vəsatətlərinin təmin edilməsini əsassız rədd edə bilməz.

Yazılı və şifahi vəsatətlərə müstəntiq və ya təhqiqatçı tərəfindən daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gündən artıq olmayan müddətdə baxılmalıdır.

6. Cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması vəzifəsi. Bu məsələnin həlli də cinayət-prosessual qanunvericiliyin diqqət mərkəzindən kənar qalmamışdır. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 221-ci maddəsinin tələbinə görə ibtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları (səbəb və şəraiti) müəyyən etməlidir. Bu halları müəyyən etdikdə müstəntiq zərurət olduqda müvafiq hüquqi və ya vəzifəli şəxsin ünvanına cinayət törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi barədə təqdimat göndərir.

Cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi haqqında müstəntiqin təqdimatına baxılması məcburidir, nəticəsi barədə bir ay müddətində müstəntiqə yazılı məlumat verilməlidir.

7. İbtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi. Cinayət-prosessual qanunvericilik bu məsələ ilə bağlı izah edir ki, cinayət işi üzrə məhkəmə baxışınadək ibtidai araşdırma məlumatları yalnız ibtidai araşdırmanın maraqlarına zidd olmayan, habelə cinayət prosesinin digər iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrini pozmayan həcmdə yayıla bilər. Bundan başqa, qanunda göstərilir ki, ibtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasına yalnız ibtidai araşdırmanı aparan şəxsin, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmənin icazəsi ilə yol verilir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, ibtidai istintaqın qarşısında duran vəzifələrin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmasını təmin etmək üçün qanun istintaqın aparılması zamanı müəyyən edilmiş ümumi şərtlərə əməl edilməsini tələb edir.

Şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması nəticəsində hər hansı şəxsə mənəvi və ya maddi ziyan vurulduqda həmin pozuntuya yol vermiş təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya hakim, habelə ibtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi haqqında xəbərdar edilmiş hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq məsuliyyət daşıyır.

NƏTİCƏ

Təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarının fəaliyyətindən qanunçuluğa ciddi əməl edilməsi istintaqın keyfiyyətinin yüksəldilməsi və məhkəmənin çıxaracağı hökmün ədalətli olması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Cinayət-prosessual qanunun şübhəli şəxsin və ya təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının təminatına, yaxud ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması və rəsmiləşdirilməsi qaydasına aid olub-olmamasından asılı olmayaraq, onun hər bir göstərişinə ciddi əməl edilməsi zəruridir.

Mühazirə zamanı biz aşağıdakı ümumi şərtlərlə tanış olduq:

1. ibtidai araşdırmanın bağlanğıcı;
2. ibtidai araşdırmanın yerini və müddətini təyin etmə;
3. istintaqın aidiyyətini təmin etmə;
4. cinayət təqibi üzrə icraatın birləşdirilməsi və ayrılması;
5. cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəblər və şəraitin aradan qaldırılması üçün tədbirlər;

6. cinayət işi üzrə əhəmiyyəti olan vəsaitlərin təmin edilməsinin vacibliyi;

7. ibtidai istinaq zamanı tərcüməçinin, mütəxəssislərin və hal şahidlərinin iştirakı;

8. müdafiəçinin iştirakı;

9. mülki iddianı təmin etmə;

10. mülki cavabdeh kimi cəlb etmə;

11. əmlak müsadirəsinin təmin edilməsi. Əmlak üzərinə həbs qoyulması;

12. ibtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi.

13. prosessual sənədlərin tərtib edilməsi.

14. müstəntiqin ayrı-ayrı tapşırıqlarının verilməsi.